

Çoraklı köyü ve Atalar köyü ahşap camilerinin ergonomik ve ahşap süsleme programı açısından incelenmesi

Investigation of wooden mosques in Çoraklı and Atalar Villages in terms of ergonomics and wooden decoration programs

Evren Osman Çakıroğlu¹

Taner Taşdemir¹

Reyhan Akat²

Birgül Çakıroğlu¹

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin

² Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat

Sorumlu yazar (Corresponding author)

Reyhan Akat

reyhan.akat@yobu.edu.tr

Geliş tarihi (Received)

07.10.2024

Kabul Tarihi (Accepted)

07.11.2024

Sorumlu editör (Corresponding editor)

Ömer Lütfü Çorbacı

omerlutfu.corbaci@erdogan.edu.tr

Atıf (To cite this article): Çakıroğlu, E. O., Taşdemir, T., Akat, R., Çakıroğlu, B. (2025). Çoraklı köyü ve Atalar köyü ahşap camilerinin ergonomik ve ahşap süsleme programı açısından incelenmesi. Ormançılık Araştırma Dergisi, 12(1), 32-46. <https://doi.org/10.17568/ogmoad.1562552>

Creative Commons Atıf -
Türetilemez 4.0 Uluslararası
Lisansı ile lisanslanmıştır.

Öz

Günümüze kadar ulaşan ahşap camilerin yoğun olduğu Artvin ilinin çeşitli bölgelerine ayrılmış önemli ahşap yapıları bulunmaktadır. Şavşat'ta bulunan Çoraklı köyü ve Atalar köyü ahşap camileri de renkli iç mekan süslemeleri ve ergonomisiyle dikkat çekmektedir. Tüm bölgeye yayılmış hatta Gürcistan Acara Özerk Bölgesi'ne ve ülkenin başkenti Tiflis'e kadar uzanan coğrafyada ahşap camilerin olduğu bilinmektedir. Benzer birçok özellikleri barındıran bu ahşap camilerin yaşatılması adına önem arz eden bu çalışmada Şavşat ilçesi Çoraklı köyü ve Atalar köyü ahşap camilerinin ergonomik ve ahşap süsleme programları incelenmiştir. Ahşap üzerine renk boyaları ile süsleme tekniklerinin yok edildiği restorasyon çalışmalarının uygun yapılmadığı örneklerin bulunduğu göz önünde bulundurularak bu ahşap camilerin mevcut durumlarının korunması ve iyileştirilmesi önerilmiştir. Bununla birlikte minber, mihrap ve kapı donatılarının boyutsal ölçümleri yapılarak günümüzdeki ergonomik koşullar ile kıyaslamalar yapılmıştır. Çalışma sonucunda, incelenen Şavşat ilçesi Çoraklı köyü ve Atalar köyü ahşap camilerindeki kapı kolu yüksekliklerinin literatürdeki çalışma yüksekliği ölçümlerine uygun olduğu, minber korkuluk yüksekliklerinin ergonomik olarak uygun olmadığı ve mihrap diklik açılarının bölgedeki diğer camilerin mihraplarından daha dik olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahşap cami, ergonomi, ahşap renk, mimari, ahşap süsleme teknikleri

Abstract

There are important wooden structures separated into various regions of Artvin province where wooden mosques that have survived to the present day are dense. The wooden mosques of Çoraklı and Atalar villages in Şavşat draw attention for their colorful interior decorations and ergonomic design. It is known that wooden mosques are spread throughout the region, extending even to the Autonomous Republic of Adjara in Georgia and the capital city of Tbilisi. This study, which holds importance for the preservation of these wooden mosques that have many similar features, examines the ergonomic and wooden decoration programs of the wooden mosques in Çoraklı and Atalar villages in Şavşat district. Considering that there are examples where the restoration works were not carried out properly and the decoration techniques were destroyed with colored paints on wood, it was suggested that the current conditions of these wooden mosques be preserved and improved. In addition, dimensional measurements of the pulpit, mihrab, and door fittings were taken and compared with today's ergonomic standards. As a result of the study, it was determined that the door handle heights in the examined wooden mosques of Çoraklı and Atalar villages in Şavşat were consistent with the height measurements reported in the literature. However, the railing heights of the minbar were found to be ergonomically inadequate, and the angular inclination of the mihrab was observed to be steeper compared to those in other mosques in the region.

Keywords: Wooden mosque, ergonomics, wood color, architecture, wood decoration techniques

1. Giriş

Ahşap yapılar yüzyıllardır sürdürülebilirliğini muhafaza etmeye çalışmış ve günümüze kadar bazı deformasyonlara uğrayarak ulaşmıştır. Ahşabın doğal dayanıklılığı ve mekanik özellikleri diğer aynı özgül ağırlığa sahip birçok malzemeden daha iyi olduğu bilinmektedir. Bu malzeme yapılarda biçilerek kullanılmaktadır. Ayrıca tomruk halde liflerinin vermiş olduğu doğal dayanım ile yüksek kesit mukavemetleri oluşmaktadır (Bilici, 2006). Köprülerde, evlerde, direk ve diğer yapılarda kullanılabilir. Bununla birlikte görüntü ve estetik açıdan çok tercih edilen malzemedir. İç mekanda ve dış ortamda çoğunlukla kullanım yeri bulunan ahşap malzeme bazı teknik işlemler ile daha uzun süre de dayanım göstermektedir (Var, 2009). Ahşap malzemede bazı fiziksel değişimler ile boyutsal bozulmalar oluşmaktadır. Bununla birlikte ahşap üzerine uygulanan boyalar, yetersiz ve yanlış müdahaleler ahşabın doğal halini tahrip etmektedir (Söğütü ve ark., 2014).

Ahşabın yoğun olarak kullanıldığı ve birçok özelliklerinden faydalandığı yapılardan biri de “Ahşap camii” diye tanımlanan yapıdır. Anadolu topraklarında bazı bölgelerde yoğunlaşmış Ahşap camiler yöreden yöreye farklı mimari ve süsleme teknikleriyle günümüze kadar ulaşmışlardır. Dini yapı olarak camilerin inşası ve kurulacak yerin özenle seçildiği bilinmektedir. Bununla birlikte kırsal bölgelerde bulunan ahşap camilerin kendine ait görüntüleri, yerleşim yerlerine uygunluğu ve camii ahşap süsleme programları gibi unsurları onları birer sanat eserlerine dönüştürmüştür (Özen ve Aksakal, 2015). Türk mimarisinin en önemli yapılarından biri olan camiler, dönemin mimari kültürünü, sanat anlayışını, sosyal ve kültürel yapısını aktarması bakımından oldukça önemlidir (Soy ve ark., 2023).

Kırsal alanda bulunan tarihi ahşap camilerin giderek yok olduğu, değersizleştirildiği, yanlış restorasyon işlemleriyle çürümeye ve yıkılmaya bırakıldığı günümüzde camilerin tespit ve korunması önemli hal almaktadır. Bu kırsal alanlarda ahşap tarihi camilerimizin korunamaması ve hemen yakınlarında yöreye ve konuma uygun olmayan başka bir caminin inşası niteliksiz yapıların yaygınlaşmasını sağlamaktadır.

Karadeniz Bölgesinde bulunan Artvin ilinin Gürcistan sınırının bir kısmını oluşturan Şavşat ilçesi gerek dağ turizmi ve gerekse doğasıyla “Cittaslow” (sakin şehir) unvanı alan nadir yerleşim yerlerinden bir tanesidir. Bununla birlikte Şavşat yöresinde ormanlık alanların çokluğu yerleşim yerlerindeki yapıların ahşap kullanılarak inşa edil-

mesini sağlamıştır ve tarihi ahşap camiler yöredeki kültür envanterini oluşturan yapıların başında gelmektedir. Son dönem Osmanlı izlerini taşıyan bölgedeki ahşap camilerin süsleme teknikleri, mimari yapıları, kullanılan malzeme ve ahşap donatı elamanlarının renkli boyama şekli gibi unsurlar ile benzerlikleri bulunmaktadır. Hatta Gürcistan’ın Acara Özerk Bölgesi’ne ve ülkenin başkenti Tiflis’e kadar uzanan bu bölgedeki benzer ahşap camilerin halen orijinal halleri le bulundukları bilinmektedir (Seçkin, 2018a; Baramidze, 2010; Harris-Brandts ve ark., 2018; Kaya, 2022; Seçkin, 2018b).

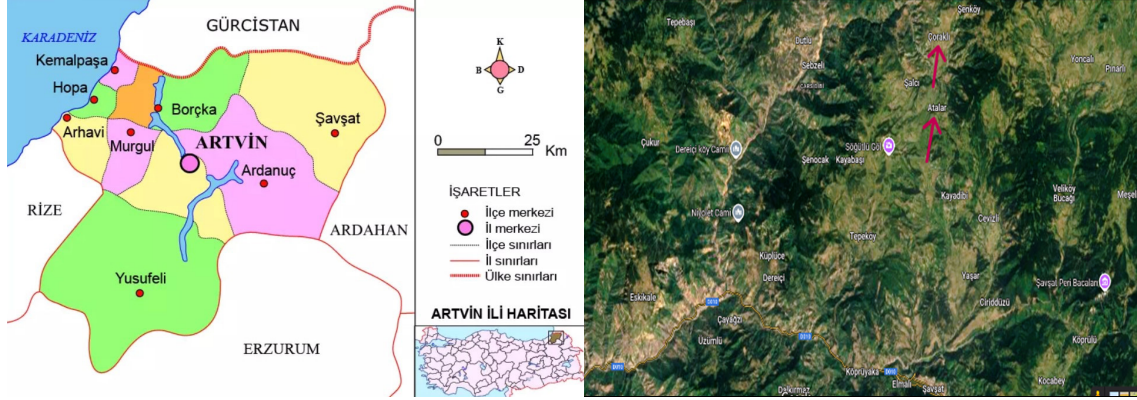
Artvin ilinde büyük bir kısmı ahşaptan yapılan ve köylerde bulunan ahşap camilerde farklı farklı teknikler ile elde edilmiş süslemelerin ve motiflerin en nadide biçimleri bulunmaktadır. Zaman içinde yıkılma, bozulma ve yok olma ile karşı karşıya kalmakta olup bu eserler gerekli düzenlemeler ve uygun restorasyon işlemleri yapılarak kayıt ve koruma altına alınmalıdır.

Çalışmanın amacı Şavşat ilçesi Çoraklı köyü ve Atalar köyü ahşap camilerinin ahşap süsleme programının incelenmesi ve ahşap donatıların ölçülerini ergonomik koşullar çerçevesinde günümüz antropometrisi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Camii içindeki donatıların (minber, mihrap, kapı, vb.) ölçülerini içeren birçok çalışma bulunmaktadır. Uygulanan ahşap süsleme tekniklerinin yörede ve Gürcistan’ın Acara Özerk Bölgesi’ndeki uygulanan teknikler ile benzerliklerini ortaya koyarak koruma yöntemlerini belirlemek de bu çalışmada amaçlanmıştır. Ahşap süslemeler ile öne çıkan bu sanatsal yapıların süslemelerinin tanıtılması ve gelecek nesiller için ortadan kaybolmasını önlemek için yeterli ilginin sağlanması yararlı olacaktır.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada Artvin ilindeki T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı (kultur.gov.tr) kayıtlarında bulunan 35 tarihi camii (Çakıroğlu, 2023) dışında, Şavşat yöresinde bulunan tarihi ahşap camilerden Çoraklı köyü ve Atalar köyü ahşap camilerinin ahşap süsleme programları ile ergonomik ve antropometrik yönden uygunluklarını değerlendirmek için incelemeler yapılmıştır. Artvin ili haritasında Şavşat yöresi ve camilerin konumları Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şavşat, doğuda Ardahan ilinin merkez ve Hanak ilçeleri, kuzeydoğuda Posof ilçesi, güney ve güney batıda Artvin ilinin Ardanuç ilçesi, batıda Artvin merkez ve Borçka ilçeleri, kuzeyden de Gürcistan Devleti ile çevrilidir. 1.317 km² dağlık ve engebeli bir arazi üzerine yayılmış bulunan Şavşat ilçesinin

Şekil 1. Artvin ili haritasında Şavşat ilçesi (sol: URL-1), Çoraklı köyü ve Atalar köyü ahşap camilerinin konumları (sağ: Google Earth)

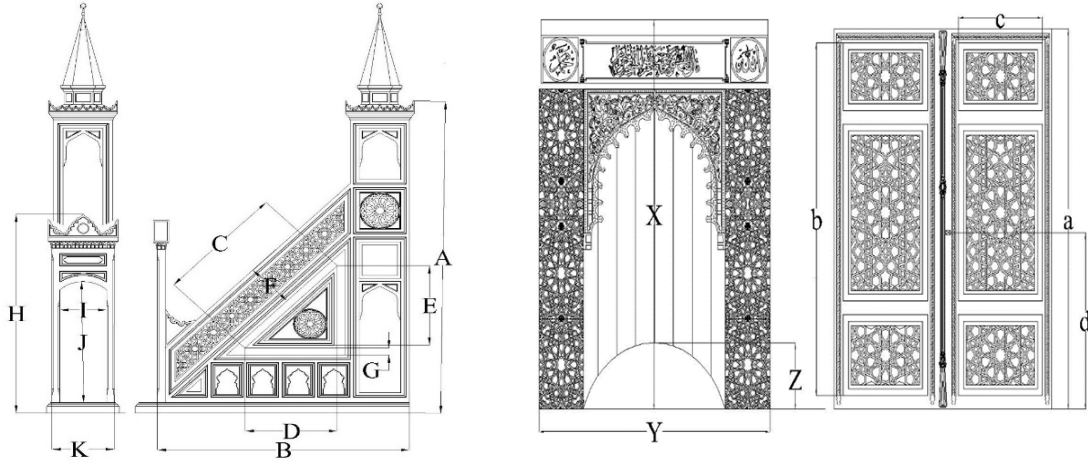
Figure 1. Şavşat district on Artvin province map (left: URL-1), Çoraklı village and Atalar village wooden mosques' locations (Google Earth)

dört yanı yüksek dağlarla çevrilmiştir. 3.537 metreye (m) yükselen Karçal dağları batı ve kuzeybatı yönünü sınırlandırır. Kuzeyde 2.250 m yükseklikteki Sivritepe (Arsıyan) dağları ile 3.000 metreyi (m) aşan Cin ağları bulunmaktadır. Doğuda Ardahan, Artvin il sınırlarını teşkil eden Yalnızçam dağ silsilesinden 2.650 m yükseklikteki Sahara dağları, güneyde ise 3.050 metreyi bulan Karagöl Dağları vardır. Şavşat- Ardanuç sınırını teşkil eden Barevan sırtları ise 2.000 metreyi bulmaktadır. Bu iki köyün rakımı 950 m ile 1.800 m arasında değişmektedir. Şavşat ilçe merkezin rakımı ise

1.100 metredir (URL-2)

Araştırmada camilerin minber, mihrap ve kapıları üzerinden ölçüler alınmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Camii içindeki donatılar üzerinden alınan ölçüler benzer bir çalışmadan (Taşdemir ve ark., 2024) yararlanılarak Şekil 2'de gösterilmiştir.

Çalışma kapsamındaki camilerin donatılar üzerinden alınan ölçüleri literatürdeki Türk insanının antropometrik (yani insan vücudunun ölçüleri) verilerine göre değerlendirilmiştir. Yörede bulunan diğer camilerde yapılan benzer çalışmalardaki

Şekil 2. Ahşap donatılar üzerinden alınan ölçülerin referans noktalarının gösterimi. (A: Minber yüksekliği, B: Minber uzunluğu, C: Dik üçgenin hipotenüsü, D: Dik üçgenin genişliği, E: Dik üçgenin yüksekliği, F: Korkuluk kalınlığı, G: Bordür kalınlığı, H: Girişin taç yüksekliği, I: Minber kapısının genişliği, J: Minber kapısının yüksekliği, K: Minbar genişliği, X: Mihrap yüksekliği, Y: Mihrap genişliği, Z: Mihrap derinliği, a: Kapı kasasının yüksekliği, b: Kapı kanadının yüksekliği, c: Kapı kanadının genişliği, d: Kapı kolunun yüksekliği). (Taşdemir ve ark., 2024).

Figure 2. Representation of the reference points of the measurements taken on the wooden reinforcements (A: Minbar height, B: Minbar length, C: Right triangle hypotenuse, D: Right triangle width, E: Right triangle height, F: Railing thickness, G: Border thickness, H: Height of the entrance crown, I: Minbar door width, J: Minbar door height, K: Minbar width, X: Mihrab height, Y: Mihrab width, Z: Mihrab depth, a: Door frame height, b: Door leaf height, c: Door leaf width, d: Door handle height; Taşdemir et al., 2024).

sonuçlarla karşılaştırmalar yapılarak benzerlikleri veya farklılıkları ele alınmıştır.

3. Bulgular

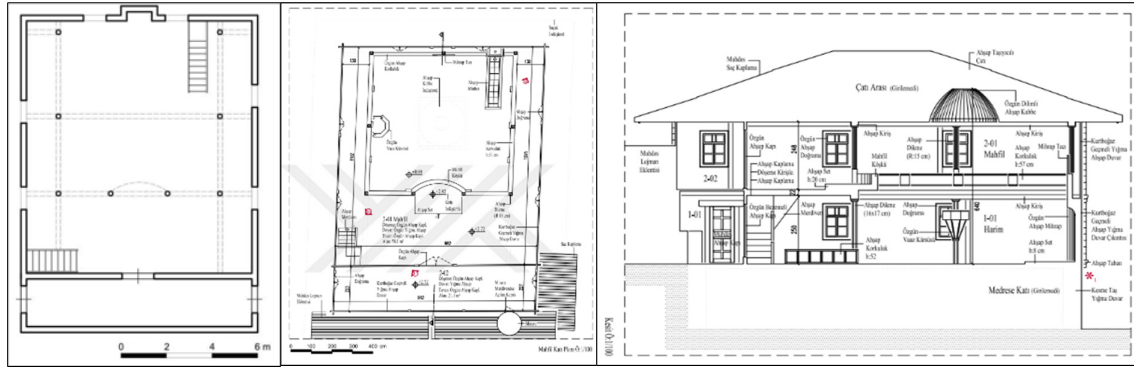
3.1. Çoraklı Köyü (Galqulep) Camisi

Çoraklı Köyü (Galqulep) Camisi ilçenin eski camilerinden biri olup tamamen ağaç yapımıdır. Caminin medrese kısmı üzerindeki ağaç kısmın yapılışına 1327 (Rumi 1911) tarihinde başlanmış ve iki yıl içinde ibadete açılmıştır. Caminin içerisi nakış işlemeli olup kullanılan boya eski el yapımı hakiki boyadır (URL-3). Başka bir kayıta göre ise caminin batı cephesindeki tabelaya göre 1896 yılında inşa edilmiştir. Çoraklı Köyü Camisi'nin yapılışında temel taşlarının Şavşat ilçesine bağlı Şenköy'de yıkılmış halde bulunan Gürcü Şavmta Klisesi'nin süslemeli taşlarının alınarak kullanıldığı bilinmektedir (URL-4).

Bağdadi kubbeli ahşap camilere çok güzel bir örnek olan dikdörtgen planlı Çoraklı Köyü Camisi bütünüyle ahşaptan yapılmış olup temeli yığma taştan oluşmaktadır. Şavşat yöresinde çoğu ahşap yapılarda da kullanılan geçme tekniği ile birlikte köşe noktaları birleştirilmiştir. Bu bölgenin oldukça fazla kar yağışı almasından dolayı çatı kısmı dört yönde eğim verilerek oluşturulmuştur. Ayrı-

ca saçakları da geniş yapılarak doğal etkilere karşı dayanıklı hale getirilmiştir. Caminin batı, doğu ve güney cephelerinde pencereler bulunmakta ve bu açıklıklar sayesinde içerisi oldukça aydınlıktır. Güney cephesinde ise yüksekliği düşük olan bir kapıdan bodrum katına giriş sağlanmaktadır.

Plan değişikliği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kuzey cephesinin hemen yanında betonarme imam lojmanı bulunmaktadır. Özgün halinde diğer camilerle benzer şekilde mahfil ve harim katlarının kuzey kısımlarında ahşap dikmeli revakların bulunduğu, 08.05.2011 tarihli ve 2894 sayılı anıt fişinde yer alan fotoğraftan bilinen caminin, harim katı revakı kâgır duvarlarla, mahfil katı revakı ise ahşap elamanlarla kapalı mekân haline getirilmiştir. Kapalı mekâna dönüştürülen harim katı son cemaat yerinin batı kısmına muhtes ahşap giriş mekânı ve cami çevresine betonarme set yapılmıştır. Ahşap minaresi kuzey cephesine bitişiktir. Son cemaat kısmı genelde bu bölgelerde olduğu gibi küçük yapılmıştır. Harim mekânı 983x1.102 cm boyutlarında ve 520 cm yüksekliğindedir. Toplam alanı 107.8 m²'dir. 'U' şeklindeki mahfil, 8 adet ahşap dikme ile taşınmaktadır. Son cemaat mekânı 638x691 cm boyutlarında ve 266 cm yüksekliğinde olup toplam alanı 21.1 m²'dir (Aytekin, 2022). Caminin mimari planı Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3. Çoraklı Köyü Camisi'nin mimari planı (a) (Yıldız, 2021), (b-c) (Aytekin, 2022)
Figure 3. Architectural plan of Çoraklı Village Mosque (a) (Yıldız, 2021), (b-c) (Aytekin, 2022)

Belirli bir eğimde kurulan camiye kuzey-batı kısmından giriş sağlanmaktadır. Eski ve yeni minaresi bulunan caminin eski olan minaresinin sac ile kaplandığı görülmektedir. Çoraklı Köyü Camisi'nin cepheleri Şekil 4'te gösterilmektedir.

Çoraklı Köyü Camisi'ne dışından bakıldığında yöresel mimarinin ön plana çıktığı görülmektedir. Cami, iç kısmına doğru bakıldığında ise dar bir son cemaat yerinden içeriye açılmaktadır. Ana taç kapısıyla birlikte belirli bir program dahilinde ahşap süslemeler başlamaktadır. Son cemaat bölümünde çift kapı kanatları ve kasa çevresinin (söve) dışın-

da herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Ahşap kapı çift kanatlı olup üç göbekten oluşmaktadır. Üst ve alt göbekler dikdörtgen, orta göbekler ise kare formdadır. Üst göbekte, bilhassa Şavşat yöresinde çok uygulanan "S" kıvrımlı "8" veya sonsuzluk simgesi gibi görünen, içleri üç yapraklı palmet motiften yararlanılmıştır. Bu motif birçok Şavşat ahşap geleneksel evlerinin korkuluk kısımlarında kullanılmaktadır. Orta göbekte kare köşelerinden çıkan üç yapraklı palmetlerin ortada gülbezek motifini çevrelediği görülmektedir. Alt göbek merkezinde meşale biçiminde beş yapraklı palmetler görülmektedir. Bu alt göbek kısmı Artvin'de ge-

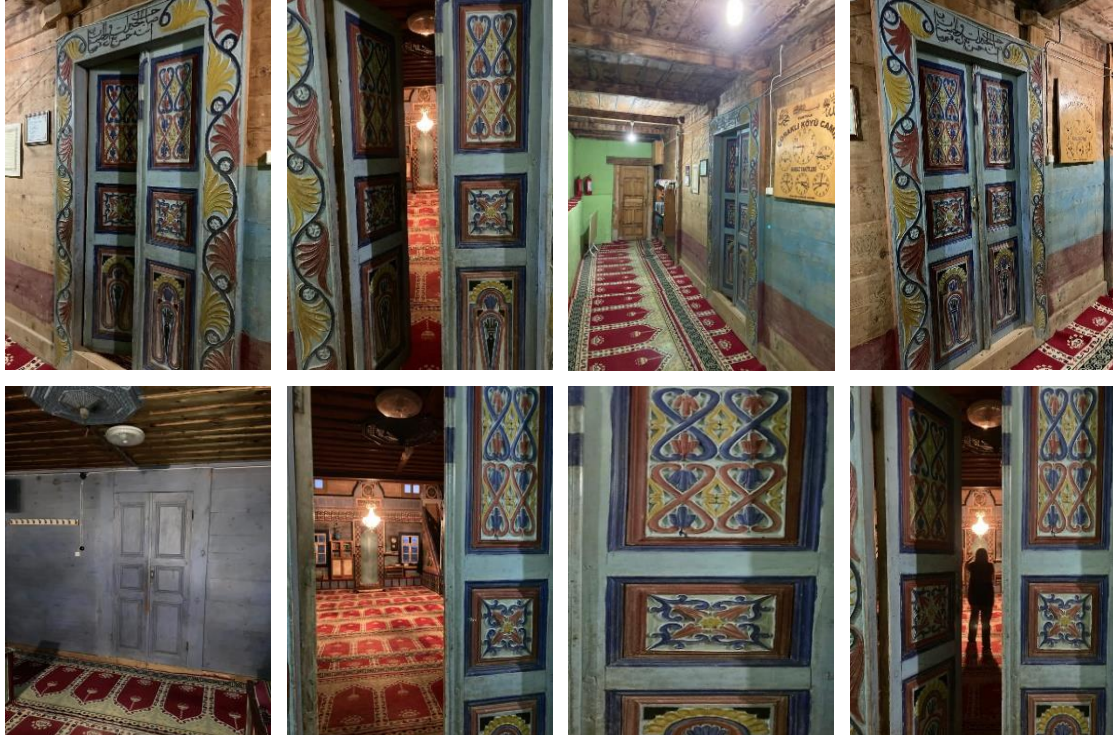
Şekil 4. Çoraklı Köyü Camisi'nin cephe görüntüleri
Figure 4. Facade views of Çoraklı village mosque

nellikle bulunan tarihi camilerin minberlerindeki alt süpürgelik panolarda görülmektedir. Örneğin Artvin Çarşı Cami, Arhavi Merkez Cami, Ortacalar Cami ve Düzköy Cami örnek gösterilebilir. Kapıyı çevreleyen söve kısmı Rumilerle birlikte her iki tarafını da simetrik kavrayacak biçimde kıvrımlı dallardan oluşmaktadır. Burada oluklu oyma tekniği ve alçak oyma teknikleri kullanılmaktadır. Kapıdaki tüm oyma işlemleri rengarenk boya işlemi ile belirginleştirilmiştir. Cami genelinde kullanılan boya eski kayıtlara göre Batum'dan toz halde getirilerek (Aytekin, 2022) su ile işlem gördükten sonra uygulanmıştır. Kapının motifleri ve süsleme teknikleri Şekil 5'te gösterilmektedir.

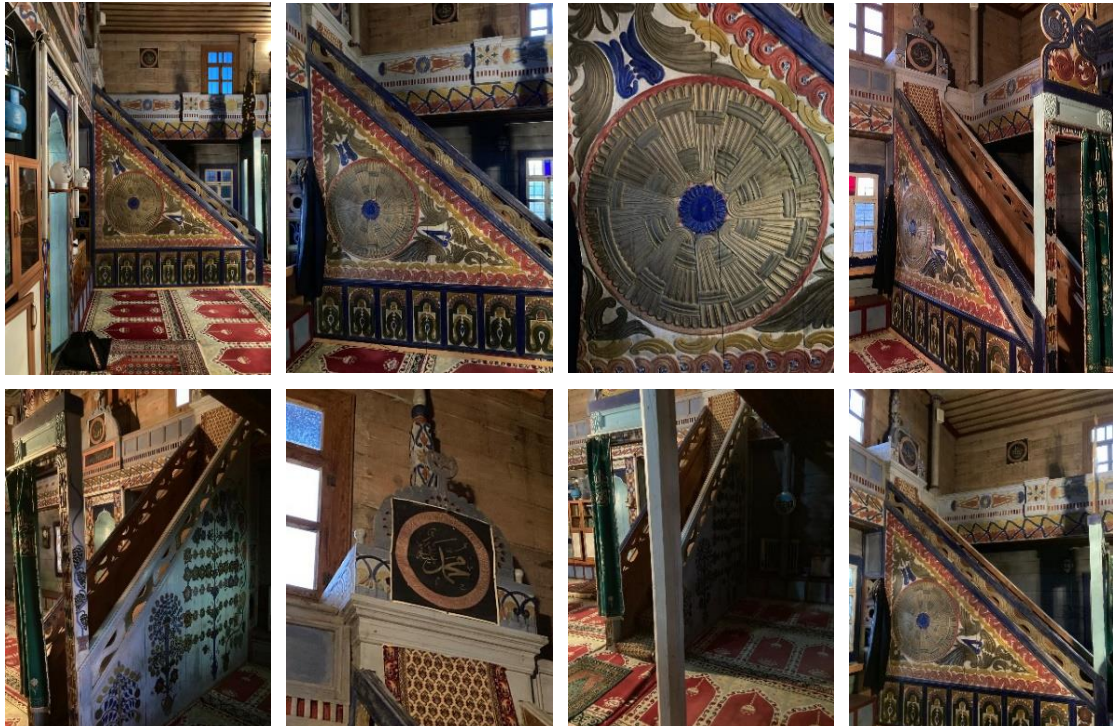
Çoraklı Köyü Camisi'nin minberi ahşap süsleme tekniklerinin çok belirgin kullanılmasıyla dikkat çekmektedir. Minber tamamen ahşap olup dik üçgen formunda ve minber kapısı yoktur. Minberin sol (mihraba bakan) tarafı çeşitli süsleme teknikleri ve motifler ile bezenmiştir. Buna karşın minberin sağ (yan cepheye bakan) tarafına aynı süsleme teknikleri ve motifleri uygulanmamıştır. Minber aynasının ortasındaki madalyonun merkezinde mavi renklendirme yapılan yapraklı rozet ve bunun etrafını saran kanca biçiminde dörtlü yaprak palmet demetleri görülmektedir. Minber aynasının dik üçgen kısmının çevresini "S" kıvrımlarıyla süsleyen bordürler bulunmaktadır. Bordürlerde oluklu oyma

tekniki kullanılmakta olup genel hatlarıyla minber aynasında oyma tekniğinden yararlanılmıştır. Minberin korkuluk kısmında Artvin'deki çoğu tarihi ahşap camide görülen "S" kıvrımlı dalga figürünü anımsatan uygulama bulunmaktadır. Kafes oyma (Ajur) tekniğinin uygulandığı korkuluk kısmı her iki kısımda aynı kullanılmıştır.

Minberin süpürgelik alt panolarında yedi adet ana pano ve minber girişine yakın kısımda bir adet pano bulunmaktadır. Son panoda kalemişi gülbezekler resmedilmiştir. Minberin köşk kısmı yerine dikdörtgen formda taçlı tepelik bulunmaktadır. Hilalli alem konik şekilde tamamlanmıştır. Tepeliğin üst kısmında kafes oyma tekniğiyle birlikte ay-yıldız görülmektedir. Minberin diğer cepheye bakan kısmında ise sadece kalemişi tekniklerin uygulandığı görülmektedir. İbrikten çıkan bitkisel motifler ve yapraklar görülmektedir. Hurma ve yapraklarına benzeyen bitkisel kompozisyon oluşturulmuştur. Diğer süslemelerde gülbezekler ve üzüm dalları bulunmaktadır. Genelde bu tür dar mekanlarda ahşap minberlerin cemaat tarafına bakan kısmı süsleme açısından zengin, diğer kısmı ise biraz daha sade yapılmaktadır. Minberin giriş kısmında bulunan üst panoda *Maşallah* ve hicri 1327 tarihi yazmaktadır. Ahşap minberin görünümü Şekil 6'da ve süsleme tekniğinin detayları Şekil 7'de görülmektedir.

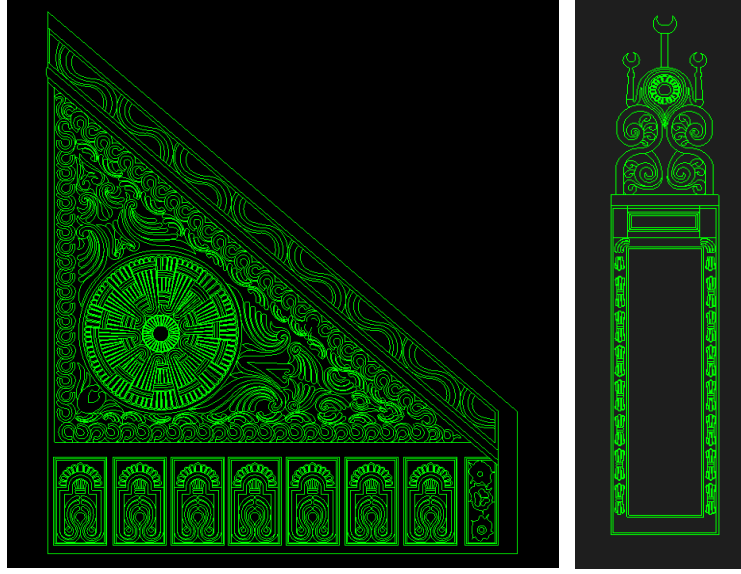
Şekil 5. Kapının motifleri ve süsleme görünümleri
Figure 5. Motifs and ornamental views of the door

Şekil 6. Ahşap minberin görünümü ve süslemesinin teknik detayları
Figure 6. Appearance of the wooden minbar and technical details of ornamentation

Çoraklı Köyü Camisi'nin mihrabına bakıldığında sade bir kompozisyon görülmektedir. Dikdörtgen formda olup her iki yanındaki panolarda geometrik üçgen motifli iç içe geçmiş ve birbirini tekrarlayan

süslemeler oluşturulmuştur. Burada oluklu oyma tekniğinden yararlanılmıştır. Nişlerde ise süsleme yoktur. Mihrap kavsarası oyularak ortaya çıkarılmıştır. Mihraptaki süslemeleri ve oyma işlemlerini

Şekil 7. Çoraklı Köyü Camisi'nde minberin yan ve ön görünümünün çizimleri
Figure 7. Side and front view drawings of the minbar of Çoraklı village mosque

belirgin hale getirmek için Caminin bütününde de sıklıkla görülen yağlı boya kullanılmıştır. Mihrap kavsarasının hemen üstündeki alınlıkta “*Kullema de hale aleyha Zekeriyya'l mihraba*” ayeti yazılmaktadır (Yıldız, 2021). Mihrabın en üst kısmı

Allah lafzı ve *hılal* ile sonlandırılmıştır. Şekil 8'de Çoraklı Köyü Camisi'nin mihrabı görülmektedir.

Vaiz kürsüsü taşıyıcı sütuna yaslanmış ve yukarı doğru genişleyen konik biçiminde oluşturulmuş-

Şekil 8. Çoraklı Köyü Camisi'nin mihrabı
Figure 8. The mihrab of Çoraklı Village Mosque

tur. Korkuluk kısmı dar tutulmuş ve oyma tekniği kullanılarak bitkisel motifler kullanılmıştır. Korkuluğun pano kenarlarında tokmağa benzer silindirik formda tornalı işler görülmektedir. Şekil 9'da Vaiz kürsüsü görülmektedir.

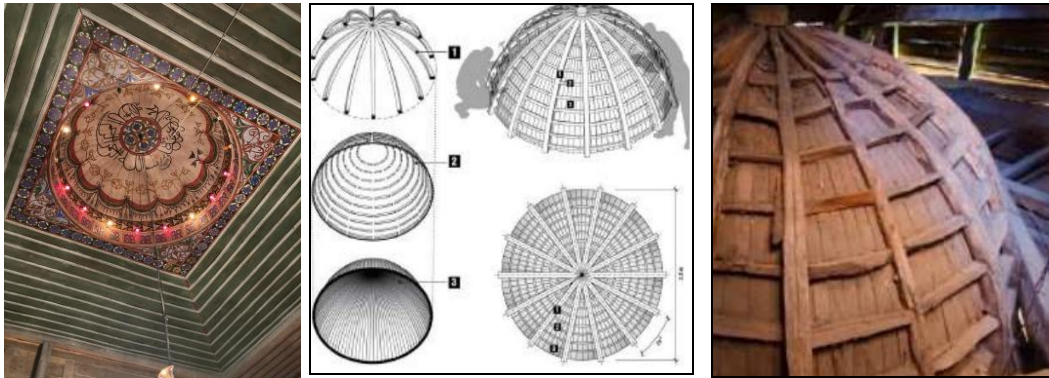
Bağdadi kubbesiyle dikkat çeken düz tavanı gittikçe büyüyen kare çıtalar ile çevrelenmiştir. Kalemîşi

teknîği ve oyma tekniğinin kullanılmış olduğu bu bölümde, bağdadi kubbenin tam ortasında dairesel formda ve birbirine geçmeli bitkisel yapraklı palmetlerin “S” kıvrımları Şekil 10'da görülmektedir. Göbeğin orta kısmında kalemîşi yazı ile “*Bismillâ-hirrahmânirrahîm. Allah Celle Celâluhu. Muham-med, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali Radiyallahu Anhûm Ecmâin*” yazılmaktadır (Aytekin, 2022).

Şekil 9. Çoraklı Köyü Camisi'nin vaiz kürsüsü
Figure 9. The preacher's pulpit of Çoraklı Village Mosque

Bağdadi kubbeye güzel bir örnek olarak Gürcistan'daki bir camiden (Chao köyü) detay çizimler ve fotoğraf gösterilmiştir (Şekil 10)

Şekil 10. Çoraklı Köyü Camisi'nin bağdadi kubbesi bağdadi kubbe örneği Gürcistan, Chao köyü camisi (Harris-Brandts ve ark, 2018)

Figure 10. Baghdad dome of Çoraklı Village Mosque, example of a baghdadi dome in Chao village mosque, Georgia (Harris- Brandts et al. 2018)

Çoraklı Köyü Camisi'nin kadınlar mahfilinde harim tarafına çıkan köşk kısmı bulunmakta ve mahfile ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Korkuluk ve alt kısımlarına ahşap süsleme teknikleri ile uygulanmıştır. Oyma tekniği ve çakma tekniği ile uygulamalar yapıldığı görülmektedir. "S" ve "C" kıvrımlı desenlerle çevrelenen bu kısımdaki papatya motifleri de Şekil 11'de görülmektedir.

Ayrıca ahşap giriş kapısı ile harim girişi arasındaki tavan kısmında avize tavan süslemesi bulunmaktadır. Titizlikle ince işlemler yapılmış olan bu kısımda oyma tekniği uygulanmıştır. Gülbezeklerin incelik ve alçak oyma ile çevrelediği kompozisyon oluşmaktadır. Sekizgen formdaki bu tavan süslemesinin bordür çizgilerinin burmalı oyma tekniği Şekil 11'de görülmektedir.

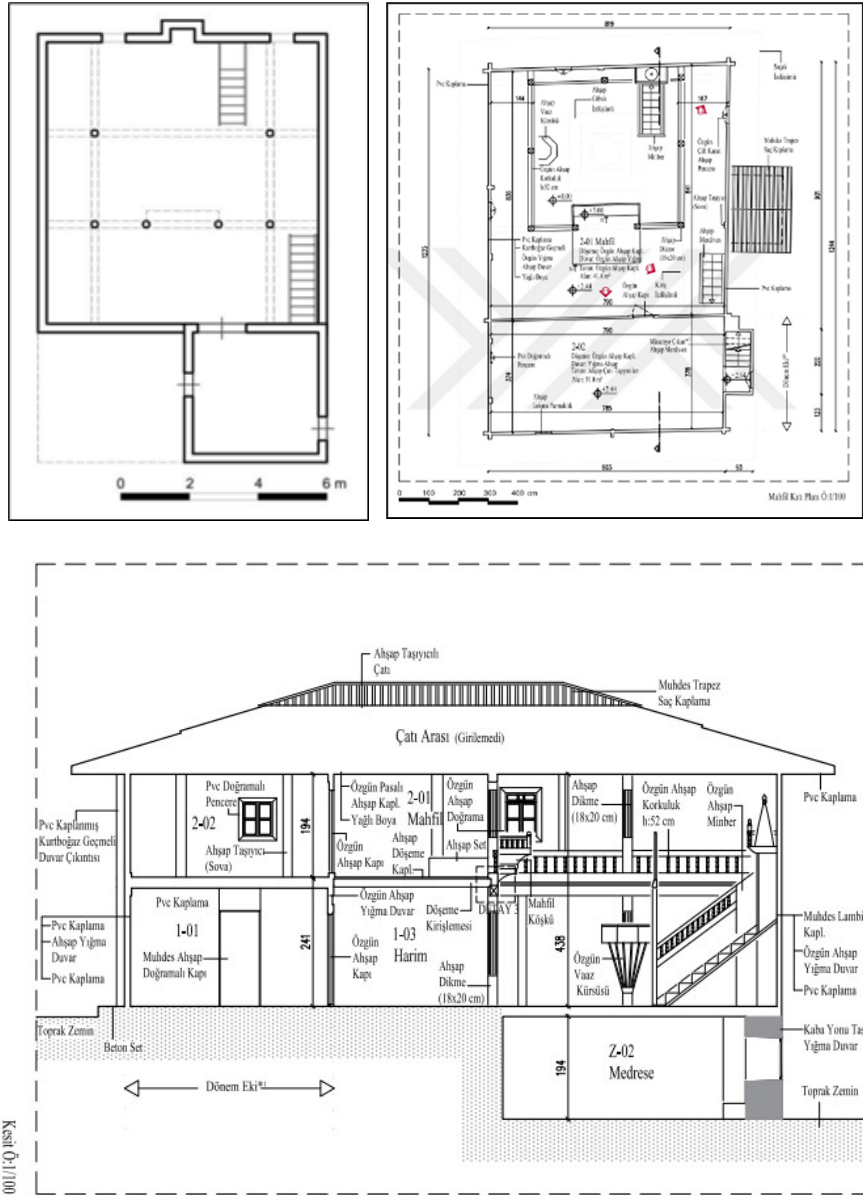
3.2. Atalar Köyü Camisi

Atalar Köyü'nün önceki ismi Gürcüce "Sisvet" olarak bilinmektedir ve bölgede iğne yapraklı ağaç türleri yoğun olduğu için "ormanlık yer" anlamındadır (URL-5). Atalar Köyü Camisi 1865 yılında yapılmış ve yığma ahşap malzemeden meydana gelmiştir. Cami bütünüyle minaresi dahil günümüzde ahşap malzemenin zarar görmemesi için dış yüzeyleri sac ile kaplanmıştır. Kare plana yakın olan camide pencere sayısı azdır (Yıldız, 2021). Atalar Camisi'nin planı Şekil 12'de gösterilmektedir.

Harim ve mahfil katlarının kuzey kısmında yer aldığı düşünülen özgün ahşap dikmeli ve ahşap korkuluklu revakları ahşap yığma elemanlarla kapatılarak kapalı mekânlara dönüştürülmüş ve harim

Şekil 11. Çoraklı Köyü Camisi'nde, sol) Kadınlar mahfili, sağ) Avize tavan süslemesi görünümü
Figure 11. left) Women's mahfil, right) Chandelier ceiling decoration of Çoraklı Village Mosque

Şekil 12. Atalar Camisi'nin mimari planı: a) (Yıldız, 2021); (b-c) Aytekin, 2022
Figure 12. Atalar Mosque architectural plan: a) (Yıldız, 2021);(b-c) Aytekin, 2022

katında bu kısım iki mekâna bölünmüştür. 1982 yılında çevresi betonarme set ile çevrilen Caminin medrese katının girişine giriş mekânı eklenmiştir. 2011 yılında ise caminin ahşap kısmı dışarıdan ta-

mamen pvc ile kaplanmıştır (Aytekin, 2022). Atalar Camisi'nin cephe görünümü Şekil 13'te gösterilmektedir.

Şekil 13. Atalar Camisi'nin cepheleri
Figure 13. Atalar Mosque facades

Atalar Camisi'nin ana kapısı çift kanatlı ahşap kapıdır. Kanatlar, ahşap parçaların yan yana eklenmesiyle bütünlük oluşturmuştur. Ahşap kanatların kademeli şekilde ve oyma tekniğiyle yapılan çift kanat kapının süsleme motiflerinde lale motifi görülmektedir. Birbirini tekrarlar durumunda olan kıvrık dallar bu lale motifleriyle bezenmiştir. Renklendirmeyle lale motiflerinin her sırasında renk bütünlüğü sağlanmıştır. Kapının kasasında ve çerçevelerinde de bu renklendirme devam etmektedir. Şekil 14'te Atalar Camisi'nin ahşap kapısı görülmektedir.

Şekil 14. Atalar Camisi'nin ahşap kapısı
Figure 14. Wooden door of Atalar Mosque

Minber dik üçgen olup minber aynasında oyma tekniğiyle birlikte kare figürlü panolar oluşturulmuştur. Minberin yan hoca girişi diye adlandırılan bölümünde dar açıklıklar bırakılarak hemen üst tablaya oyma tekniği ile yuvarlak formlar uygulanmıştır. Minberin korkuluklarında tornalı silindirik direkler görülmektedir ve bu formda farklı renklerle kullanılmıştır. Bu silindirik formlara minberin köşk tepeliğinde de rastlanmaktadır. Minber kubbesi piramidal yapıda olup alem birbirine ters şekilde oluşturulmuş hilaller ile bitirilmiştir.

Minberin kapısı yoktur ve girişinin yanları oyma tekniğiyle yapılmış lale motifleri ile sıralanmıştır. Bu kısımda minber girişinin alınlık kısmı çizgisel oluklu oyma tekniği ile sürdürülmüştür. Minber tepeliği kafes oyma tekniği (ajur) kullanılarak ve kıvrımlı hatlara sahip grift hatlar, lale motifleri, altı kollu yıldız ve dal ile görülmektedir. Minberin mahfile bakan tarafı oyma tekniğiyle ön plana çıkarken diğer bölümü ise minber aynasında sade bırakılarak her bir ahşap parçası boyama ile belirlenmiştir. Şekil 15'te Atalar Camisi'nin minberi gösterilmektedir.

Atalar Camisi'nin ahşap mihrabı sade bir şekildedir ve yan kenarlık çerçevelerinde oyma teknikli süslemeler görülmektedir. Silindirik formdaki sarmal yapıyla devam ettirilen bu motifte oluklu oyma tekniğinde ince işlemler yapılmaktadır. Ayrıca mihrabın kavsara kısmı yuvarlak kemerlidir. Nişler ise sade bırakılarak ahşap düzgün parçaların yan yana eklenmesiyle oluşturulmuştur. Hemen üst panoda bitkisel motifler görülmekte, lale ve üzüm salkımları işlenmiştir. Şekil 16'da Atalar Camisi mihrabı görülmektedir.

Ahşap süslemeli diğer bir öge olan caminin vaiz kürsüsü ise birçok benzer ahşap camide olduğu

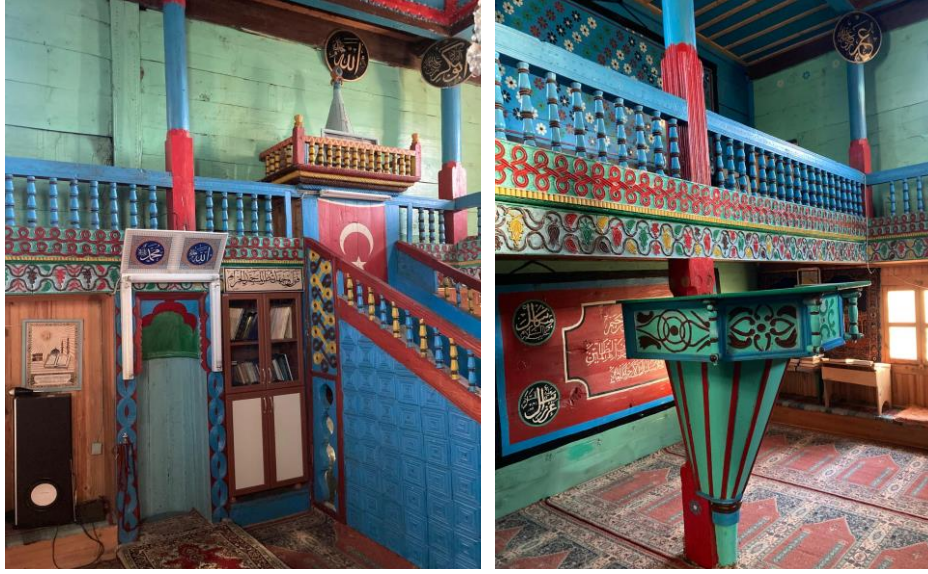
Şekil 15. Atalar Camisi'nin ahşap minberi
Figure 15. Wooden minbar of Atalar Mosque

gibi taşıyıcı ahşap direklerden bir tanesine dayanılarak sağlam bir yapı oluşturulmuştur. Kürsünün yukarıya doğru genişleyen ters piramidal yapısı bulunmaktadır. Vaiz kürsüsünün bu piramidal kısmı düz ve süslemesizdir; vaiz kürsüsü korkuluk pano kısımları ise süslemeli ve oyma teknikli rüzgar gülü, rumi motifler ve "C" kıvrımlı motifler görülmektedir. Şekil 16'da caminin vaiz kürsüsü görülmektedir.

Atalar Camisi'nde dikkat çeken süslemelerin olduğu yer ahşap sütunlarıdır. Ahşap sütunlarda hem oyma tekniği hem de kalemişi süslemeler görülmektedir. Dokuz adet olup gövdeleri silindirik yapıda ve başlıkları köşeli oyulmuş biçimdedir. Bu kısımların belirgin hale getirilmesi için farklı renklerde boyama yapılmıştır. Papatya motiflerinin işlendiği sütunlarda yuvarlak derinlik verilmiş motifler de bulunmaktadır. Şekil 17'de caminin ahşap sütunları görülmektedir.

Ahşap caminin tavan kısmı da süsleme programının güzel uygulandığı bir bölümdür. Düz tavan şeklindeki ahşap çıtalarla kenarlıklar oluşturulmuştur. Tavanın göbek kısmı dairesel olup çevresinde oyma tekniği uygulanmış motifler görülmektedir. Bu motifler kıvrık dalların altılı yuvarlak form oluşturduğu ve lale motifleri ile tamamlandığı bir kompozisyonudur. Kare kısımları ise yuvarlak formda bordürler ile dönülmüştür. İç kısmının da kalemişi yuvarlak şekiller ile çevrildiği görülmektedir. Tavan süslemeleri bütünüyle renklendirme yapılarak belirginleştirilmiştir. Şekil 18'de caminin ahşap tavan süslemeleri görülmektedir.

Kadınlar mahfiline harimden ahşap merdiven ile çıkılmakta ve kuzey cephesinde ihtişamlı süslemeli bir köşk kısmı bulunmaktadır. Kadınlar mahfiline bir bütün halde bakıldığında korkuluklarına ve hemen alt kısmındaki bordür bölümüne uyumlu biçimde süsleme yapıldığı görülmektedir. Korkuluklar da silindirik tornalı işler ile çevrelenmiştir.

Şekil 16. Atalar Camisi'nin ahşap mihrabı (sol), Ahşap vaiz kürsüsü (sağ)
Figure 16. Wooden mihrab of Atalar Mosque (left), Wooden preacher's pulpit (right)

Şekil 17. Atalar Camisi'nin ahşap sütunları
Figure 17. Wooden columns of Atalar Mosque

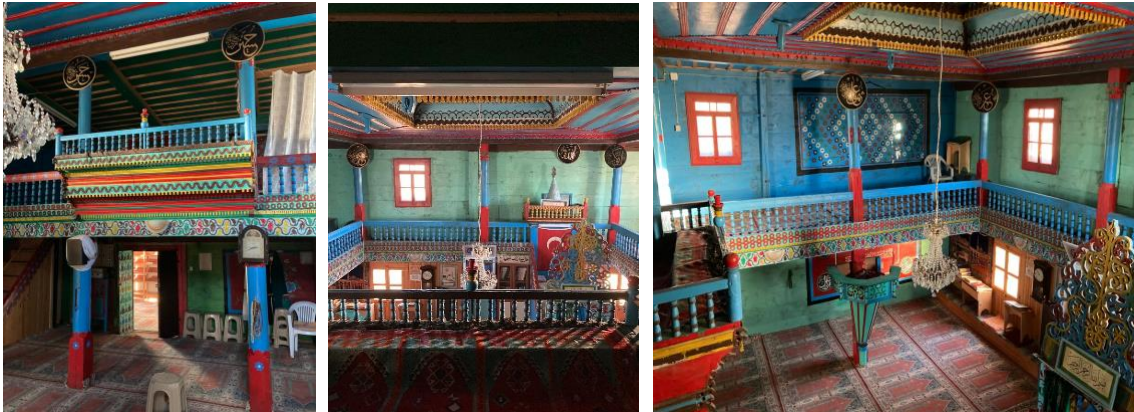

Şekil 18. Atalar Camisi'nin ahşap tavan süslemeleri
Figure 18. Atalar Mosque wooden ceiling decorations

Alt kısımdaki bordürlerde ise oyma tekniklerinin inceliklerle uygulandığı görülmektedir. Burada birbirine geçme sık kıvrımlı hasırların sonsuz halde devam ettirildiği ve hemen alt kısımdaki bordürde ise ters laleler ve kıvrımlı dallarla bitkisel motifler uygulanmıştır. Caminin bütününde olduğu gibi kadınlar mahfilinde de farklı renklendirme ile can-

lılık sağlandığı görülmektedir. Şekil 19'da Atalar Camisi'nin kadınlar mahfili süslemeleri ve köşk kısmı görülmektedir.

3.3. Camilerin donatı ölçüleri: Çoraklı Köyü Camisi'nin mihrap ölçüleri Şekil 3'teki referans noktalarına göre, yükseklik (X) 250 cm, genişlik

Şekil 19. Atalar Camisi'nin kadınlar mahfili süslemeleri ve köşk kısmından çeşitli görünüm
Figure 19. Atalar mosque women's mahfil decorations and pavilion part

(Y) 110 cm ve derinlik (Z) 26 cm; Atalar Köyü Camisinde ise mihrap ölçüleri yükseklik (X) 225 cm, genişlik (Y) 72 cm ve derinlik (Z) 36 cm olarak belirlenmiştir.

Çoraklı Köyü Camisi'nin minber yüksekliği (A) 336 cm, minber uzunluğu (B) 310 cm, minber genişliği 77 cm, Minber giriş kapısının yüksekliği (I) 192 cm genişliği (J) 52 cm, merdiven genişliği 54 cm, basamak derinliği 26 cm basamak yüksekliği 23 cm ve minber korkuluk yüksekliği ise 96 cm ölçülmüştür. Camide giriş kapısının yüksekliği 213 cm, giriş genişliği (açıklığı) 100 cm ve kapı kolu yüksekliği ise 130 cm ölçülmüştür.

Atalar Köyü Camisi'nin ise minber yüksekliği (A) 322 cm, minber uzunluğu (B) 235 cm, minber ge-

nişliği 85 cm, minber giriş kapısı yüksekliği (I) 180 cm, minber giriş kapısı genişliği (J) 55 cm, merdiven genişliği 61 cm, basamak derinliği 25 cm, basamak yüksekliği 22 cm ve minber korkuluk yüksekliği 90 cm ölçülmüştür. Caminin giriş kapısının ölçüleri ise yüksekliği 201 cm, genişliği (açıklığı) 115 cm ve kapı kolu yüksekliği 112 cm ölçülmüştür.

4. Tartışma ve Sonuç

Artvin ili Şavşat ilçesinin Çoraklı köyünün ve Atalar köyünün tamamen ahşap olan birer camisi ahşap süsleme programı ve ergonomik açıdan incelenmiştir. Ahşap süsleme programı kapsamında ve yerinde yapılan incelemelere göre her iki tarihi ahşap camide de bazı benzer süsleme teknikleri

ve motiflerin uygulandığı görülmektedir. Çoraklı Köyü Camisinde minber, mihrap, vaiz kürsüsü, ahşap kapı, kadınlar mahfili, ahşap sütunlar, kubbe ve tavan süslemeleri incelendiğinde oyma tekniği, oluklu oyma tekniği, kafes oyma tekniği, çakma tekniği, tornalı yuvarlak işlemler, kalemişi süslemeler ve boyama tekniklerinden yararlanılmıştır. Bitkisel motiflerde kıvrımlı dallar, rumiler, lale motifi, yapraklı motifler, gülbezekler, madalyonlar, “S” kıvrımlı bordürler, hilal, ay-yıldız, palmet demetleri, üzüm dalları, papatya motifleri, geometrik motifler ve sülüs yazının kullanıldığı görülmektedir.

Atalar Camisi’nin ahşap süsleme tekniklerinde de benzer teknikler kullanılarak işlemler yapılmıştır. Bunlar; oyma tekniği, oluklu oyma tekniği, kafes oyma tekniği, çakma tekniği, tornalı yuvarlak işlemler, kalemişi süslemeler ve boyama teknikleridir. Bitkisel motiflerde hilal, lale motifi, kıvrık dallar, geometrik motifler, altı kollu yıldız, üzüm salkımları, rüzgar gülü, Rumi motifler, “C” kıvrımlı motifler, papatya motifleri ve kıvrımlı hasır motifi kullanılmıştır.

Her iki ahşap camide de minber kapısı bulunmaktadır ve renkli boyalar ile motiflerin daha belirgin hale getirildiği görülmektedir. Fakat yöredeki diğer ahşap camilerde olduğu gibi minberde, mihrapta, kapıda ve diğer donatılarda kullanılan ağaç türünü belirlemede boyaları örtücü olduğu için kesin bir ifade kullanılamamaktadır. Yapılan birçok inceleme ve tecrübeden dolayı ağaç türü hakkında kesin olmamakla birlikte ceviz (*Juglans regia*), porsuk (*Taxus baccata*), kestane (*Castanea sativa*), meşe (*Quercus* sp.), göknar (*Abies* sp.) ve çam (*Pinus* sp.) türlerinden yararlanıldığı söylenebilir. Bununla birlikte başka araştırma kapsamında anatomik incelemeyle ağaç türü belirleme işlemleri yapılabilir.

Bölgede gerek süsleme gerekse uygulanan teknikler göz önünde tutularak ve üslup bakımından hareketle ahşap ustalarının aynı olduğu söylenebilir. Bu durumu destekleyici nitelikte olan bir çalışmada (Kaya, 2023), Gürcistan’ın Guria Bölgesi’nde bulunan Zoti Camisi ahşap ustası “Osman Usta” olduğu belirlenmiş ve Osman Usta ve kardeşlerinin ve diğer ustalar ile akrabalığı düşünüldüğünde bu bölgelerde de eserler bıraktıkları düşünülebilir. Üslubun belirlenmesi ve nesillere aktarılmasında yerli ve gezici ustalar önemlidir. Gürcistan’ın Acara Özerk Bölgesi’ne ve Tiflis şehrine kadar uzanan bölgedeki hareketliliğin (Taşkan, 2022) yanı sıra Ahıska Bölgesine, Türkiye’de ise Doğu Karadeniz Bölümü’nün geneli ile Artvin iline ait Arhavi, Hopa, Borçka ve Şavşat ilçelerindeki bu eserlerde işinde mahir Gürcistan-Acara’lı ustaların gezici rol oynadıkları söylenebilir.

Çoraklı Köyü ve Atalar Köyünün camilerinde ahşaptaki bozulmalarla ilgili olarak tarafımızdan yapılan tespitlerde ise her iki camide de kısmen odun zararlılarının (böcek ve mantarlar) etkisinde bozulmalar görülmektedir. Morötesi (UV) ışınlarının ve rutubetin etkisiyle de ahşapta renk değişimleri bulunmaktadır. Çoraklı Köyü Camisi’ndeki metal soba borusunun ahşaba yakınlığı nedeniyle kısmi kimyasal bozulmalar görülmektedir. Ayrıca son cemaat kısmında tavanın ahşap döşemelerinde mantar zararlılarının etkisi bulunmaktadır. Atalar Köyü Camisi’nde ise mahfil tavanındaki mantar çürümeleri belirgindir. Ayrıca bu caminin etrafındaki ağaçların yoğunlaşması caminin temelinde zamanla sorunlar oluşturabilir ve bu bitkisel tahribat önlenemez ise çürümeler oluşacaktır. Bununla birlikte dini bir yapı olan camilerin konstrüksiyonu ve seçilen yerin çevre düzenlemelerine özen gösterilmelidir. Yapılan bir çalışmada (Çorbacı ve ark. 2022) inanç turizmi kapsamında olan dini mekanların yapısal ve çevresel bütünlüğünün önemine değinilmiştir. İncelenen Hz. Süleyman Camisi’nin dini ve yapısal öneminin yanında çevre düzenlemelerinin sağladığı olanaklar ile birçok imkan sunduğu belirtilmiştir. Sonucunda turizm potansiyelinde artış olduğu görülmüştür. Bu çalışmada da Çoraklı ve Atalar Köyü Cami çevre düzenlemelerinde noksanlıklar bulunduğu, çevrede bulunan düzensiz ağaçların tarihi camilerin görüntüsünü bozduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmamız kapsamındaki Çoraklı Köyü Camisi’ndeki mihrabın Atalar Köyü Camisi’ndeki mihraptan daha yüksek ve geniş olduğu, Taşdemir ve arkadaşlarının (2024) araştırmasındaki mihrapların birçoğundan daha küçük oldukları anlaşılmaktadır. Aynı çalışmadaki mihrap derinliklerine göre ise çalışmamızdaki Çoraklı ve Atalar camilerinin mihrapları en düşük derinliğe sahip mihraplardır.

Taşdemir ve ark. (2024), mihrabı diklik açısını hesapladığı eşitlik yardımıyla, Çoraklı Köyü Camisi mihrabının diklik açısı 66.25 derece (°) ve Atalar Köyü Camisi’nin diklik açısını da 77.25° olarak hesaplamıştır. Buna göre Atalar Köyü Camisi, Taşdemir ve arkadaşlarının (2023) ölçüm yaptığı 10 caminin mihrabından daha diktir; Çoraklı Köyü Camisi’nin mihrabı da oldukça diktir, denilebilir.

Çalışmamızdaki minber ölçüleri yöredeki diğer camiler (Taşdemir ve ark. 2024) ile benzerlik göstermiştir. Minber korkuluk yüksekliklerinin, Taşdemir ve arkadaşları, oturma yüzeyinden, diğer bir ifadeyle merdiven basamak yüzeyinden 70-75 cm yukarıda olması gerektiğini vurgulamışlardır. Buna göre çalışmamızdaki iki caminin minber korkuluk yüksekliğinin de bu ölçüden yüksek olduğu ve antropometrik yönden uygun olmadıkları söylenebilir.

Camiler için ergonomik değerlendirme kriterlerinden biri de giriş kapısının kol yüksekliğinin antropometrik açıdan insan çalışma yüksekliği seviyesinde olması gerektiğidir. Doğan ve Kalıncara (2015) bu yüksekliği, dirsek yüksekliğinden hareketle 92,5 cm ile 112,5 cm arasında önermişlerdir. Çalışmamızdaki iki caminin de giriş kapılarının kol yüksekliğinin antropometrik bakımdan Türk insanının ölçülerine uygun olduğu söylenebilir.

Yazar Katkıları

Yazarlar eşit oranda katkıda bulunmuşlardır.

Kaynaklar

Aytekin, S. N., 2022. Artvin İli Şavşat İlçesi'ndeki Ahşap Camilerin Mimari Özellikleri, Koruma Sorunları ve Koruma Yaklaşım Önerileri, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Baramidze, R., 2010. The Muslim Monuments of Worship (Adjara) Batumi.

Bilici, S., 2006. Ahşap Konut Üretim Sistemleri; Almanya Örneği. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya

Çakıroğlu, E. O., Çakıroğlu, B., Taşdemir, T., 2023. Artvin'de bulunan tarihi camilere ait minber ve kapıların ahşap süsleme programı açısından değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 24(1): 227-248. Doi.org/10.17474/artvinofd.1246372

Çetinkaya, H., 2011. Klasik Dönem Osmanlı Camilerinde Ergonomi (Rüstem Paşa Camii Örneği). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Çorbacı, Ö. L., Oğuztürk, T., Oğuztürk, G. E., Merve, Ü. Ç. O. K., Aydın, F., 2022. Diyarbakır Hz. Süleyman Camii'nin İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilerek Rekreatif Olanaklarının Belirlenmesi. *Journal Of Academic Tourism Studies*, 2(2): 106-115.

Doğan, M., Kalıncara, V., 2015. Konaklama işletmeleri mutfak çalışanlarının antropometrik ölçüleri ve optimum mutfak donanımı tasarımı. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi* 3(3): 111-119

Harris-Brandts, S., Wheeler, A., Shioshvili, V., 2018. The Wooden Mosques of Adjara/ Islamic Architectural Heritage in Georgia. Graham Foundation, Chicago. https://static1.squarespace.com/static/590b8551d2b857ec8b6a8fe6/t/5b48548088251b39eb13f2e1/1531466979810/Wooden+Mosques_Catalogue_sm.pdf (Ziyaret tarihi: 08 Ekim 2024)

Kaya, M., 2022. Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) çevresi ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi cami mimarisinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3: 80-115

Kaya, M., 2023. Gürcistan'ın Guria Bölgesi'nde, Ahşap Çandı cami örneği: Zoti Camii *Anasay* 25: 141-180

Önal, R. Ç., Köşklü, Z., 2020. Trabzon'da geç dönem Os-

manlı camilerinde ahşap mihraplar. *Sanat Tarihi Dergisi* 29(2): 707-743

Özen, H., Aksakal, Z., 2015. Trabzon Kenti Kırsal Camilerinde Süsleme Programlarının İncelenmesi. researchgate.net/publication/350529973, (Ziyaret tarihi: 08 Ekim 2024)

Seçkin, S., 2018. Gürcistan/Acara Keda Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi camileri. *Turkish Studies* 13(18): 1133-1169

Seçkin, S., 2018. Farklı plan özellikleriyle Gürcistan/Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcomi Camii. *Mediterranean Journal of Humanities*, 8(2): 463-478

Soy, N. B., Karademir, M., 2023. Çağdaş cami mimarisinde geleneksel bir yaklaşım örneği: Ankara Melike Hatun Camii. *Amisos* 15 (8): 185-213. Doi.Org/10.48122/Amisos.1387203.

Söğütü, C., Döngel, N., Togay, A., Döngel, İ., 2014. İstanbul'da bulunan Mimar Sinan eseri cami ahşap kapı ve pencere iç kepenklerinin malzeme, boyut, süsleme ve yapılm tekniği açısından incelenmesi, *Politeknik Dergisi* 17(2): 49-57

Taşdemir, T., Çakıroğlu, E. O., Çakıroğlu, B., 2024. Tarihi camilerin kapı, mihrap ve minberlerinin ergonomik açıdan incelenmesi. *Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi* 10(1): 91-102

Taşkan D., 2019. Trabzon'da natürlü desenli ahşap minberler. *Akdeniz Sanat* 13: 227-245

Taşkan, D., 2022. Doğu Karadeniz Bölgesinde dini mimaride adı geçen ahşap ustaları ve eserleri, *Palmet Dergisi* 2: 84-105

Uçar, S., 2019. 18-20. Yüzyıl Konya Camilerinde (Merkez) Ahşap Mihrap Ve Minberler. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya

URL-1. <https://s.milimaj.com/others/image/harita/artvin-ili-haritasi.png> (Ziyaret tarihi: 04.09.2024)

URL-2. <https://www.cavdarli.org/savsat-cografi-konum> (Ziyaret tarihi: 04.09.2024)

URL-3. savsat.com/turizm/tarihi-yerler/galqulep-camisi (Ziyaret tarihi: 04.09.2024)

URL-4. https://tr.wikipedia.org/wiki/Çoraklı_Köyü_Camii (Ziyaret tarihi: 04.09.2024)

URL-5. savsat.bel.tr/tr/koy/6225df4d2bf26b0ea877ecbc/atalar-koyu-cisvet (Ziyaret tarihi: 04.09.2024)

URL-6. Google Earth. Adresi (Ziyaret tarihi: 04.09.2024)

Yıldız, F.H., 2021. Artvin İli Şavşat İlçesi Camilerinde Ahşap Süslemeler, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Samsun

Var, A. 2009. Ahşap Malzemede Su Alımının Parafin Vaks / Bezir Yağı Karışımıyla Azaltılması. *Turkish Journal of Forestry*, 2(1), 97-110. <https://doi.org/10.18182/tjf.30704>